

Paweł Krokosz

 <https://orcid.org/0000-0001-9555-3801>

UNIwersytet Papiński Jana Pawła II w Krakowie

 <https://ror.org/0583g9182>

Przypadki naruszenia reguły zakonnej: próba przedstawienia zagadnienia na podstawie akt kapituł karmelitów dawnej obserwacji w Polsce w latach 1668–1688 – zarys problematyki

 <https://doi.org/10.15633/9788383701035.05>

Dzieje karmelitów na ziemiach polskich stanowiły i nadal stanowią przedmiot badawczy dla historyków¹. Na tym tle niezwykle interesująco przedstawia się szeroka problematyka dotycząca przypadków

- 1 Przykładowo zob. T. M. Trajdos, *Fundacja klasztoru karmelitów trzewickich na Piasku w Krakowie*, „Nasza Przeszłość” 60 (1983), s. 91–127, <https://doi.org/10.52204/np.1983.60.91-127>; T. M. Trajdos, *Karmelici trzewicki w Akademii Krakowskiej w XV wieku*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 6 (1986), s. 291–300; T. M. Trajdos, *U zarania karmelitów w Polsce*, Warszawa 1993; M. Borkowska, *Karmelitanki dawnej obserwacji w Polsce. Dzieje zapomnianego zakonu*, „Nasza Przeszłość” 75 (1991), s. 91–116, <https://doi.org/10.52204/np.1991.75.91-116>; B. Panek, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997)*, „Saeculum Christianum: Pismo Historyczno-Społeczne” 4 (1997) nr 2, s. 43–83; A. Szudrowicz, *Karmelici w Kcyni (1612–1835). Rola zakonu w życiu miasta i okolicy*, Bydgoszcz 2001; G. Kloskowski, *Karmelici trzewicki prowincji wielkopolskiej w XVII–XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”

naruszenia reguły zakonnej², czyli łamania zapisów konstytucji

- 98 (2012), s. 149–271, <https://doi.org/10.31743/abmk.11735>; W. Szyborski, *Uwagi o znaczeniu religijnym Sanktuarium Matki Bożej Piaskowej w Krakowie na przełomie średniowiecza i czasów odrodzenia*, „Peregrinus Cracoviensis” 22 (2011), s. 197–216; S. Sulecki, *Księgozbiór klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 2014; S. Sulecki, *Tassemblerk (na przedmieściu Krakowa) w nowożytnych dokumentach karmelitów*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 39 (2021), s. 25–48, <https://doi.org/10.32030/KRZY.2021.02>; J. Dębiński, *Z historii zakonu karmelitów dawnej obserwancji, czyli trzewickowych (carmelitae calceati)*, „Studia Wrocławskie” 18 (2016), s. 373–390; J. Dębiński, *Karmelici trzewickowi i ich działalność ewangelizacyjna w Polsce*, „Studia Wrocławskie” 19 (2017), s. 473–492; I. Rolska, *The history of the foundation of the Calced Carmelite Church in Wola Gułowska*, „Folia Historica Cracoviensia” 22 (2016), s. 377–398, <https://doi.org/10.15633/fhc.2086>.
- 2 Termin reguły zakonnej wyjaśniła drobiazgowo Teresa Paszkowska: „Używając terminu *reguła zakonna*, mamy obecnie na myśli tekst zatwierdzony przez Stolicę Apostolską, dokument ustawodawczy mający rangę prawną. W teologii życia zakonnego i tradycji Kościoła to prawnicze znamię pojawia się dopiero w średniowieczu. Przez wieki funkcjonowały *zasady regulujące* życie osób i wspólnot, które mając obowiązujący charakter, były poddane ustawicznej *accomodata renovatio*. Pozostawały one w służbie życia opartego na zasadzie *se- quela Christi* i mając status *normae vitae*, wskazywały na żywy wzór Chrystusa. Nie wszystkie przyjmowały postać tekstu, nieraz wprost wpisywały się w życie – przez żywy przekaz słowa i przykładu (nie weszły w etap spisywania) – formując osoby w charyzmacie lub niwelując powstałe deformacje. Pojęcie *reguła zakonna* nie oznacza jakiegoś określonego gatunku epickiego, który narzucałby tekstowi określoną strukturę i tematykę” – T. Paszkowska, *Reguły zakonne – waloryzacja czy formalizacja charyzmatu?*, [w:] *Refleksje nad regulaminami franciszkańskimi. Formacyjne i pastoralne aspekty Reguł franciszkańskich w 800 lat po zatwierdzeniu pierwszej Reguły św. Franciszka. Materiały z sesji naukowej (Warszawa 21 listopada 2009)*, red. Z. Styś, M. Sykuła, G. Filipiuk, J. Wojas, Warszawa–Kraków 2010, s. 45 (*Życie Ewangelia*, 1). Szerzej w kwestii reguł i konstytucji zakonnych zob. E. Matulewicz, *Pustelniczy charyzmat Karmelu w świetle najdawniejszych dokumentów Zakonu*, „Kultura–Media–Teologia” 2010 nr 1, s. 104–119; A. Terpin, *Ekskomunika. Rys historyczno-kanoniczny*, „Resovia Sacra” 21 (2014), s. 447–468; B. Puchalska-Dąbrowska, *Potrydencki ideał życia zakonnego na przykładzie staropolskich żywotów św. Teresy od Jezusa*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 14 (2015) nr 1, s. 177–191, <https://doi.org/10.15290/rtk.2015.14.1.12>; M. Małecki, *Ustawodawstwo wewnętrzne w zakonie templariuszy wobec przestępstw i naruszeń dyscypliny zakonnej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 7 (2014) nr 1, s. 93–109, <https://doi.org/10.4467/20844131KS.14.006.2247>; B. Szewczuł, *Od reguł monastycznych do konstytucji zakonnych*, „Prawo Kanoniczne” 60 (2017) nr 1, s. 35–61, <https://doi.org/10.21697/pk.2017.60.1.03>. W odniesieniu do dzisiejszego

zakonnych³, stanowiących podstawową wykładnię prawną obowiązującą członków zakonu karmelitańskiego⁴. W niniejszym opracowaniu zostanie przedstawiony zarys wskazanej problematyki w oparciu o zapisy akt kapituł karmelitów dawnej obserwancji w Polsce za lata 1668–1688 przechowywanych w Archiwum Klasztoru Karmelitów na Piasku w Krakowie⁵. Należy zwrócić uwagę na istotny aspekt interpretacyjny źródła. Trzeba pamiętać, że nawet najmniejsze odstępstwa od przepisów zakonnych podlegały karze, a rozpatrywanie ich na kapitułach zazwyczaj odnosiło się do sporadycznie występujących przypadków w skali całej prowincji, zwłaszcza w odniesieniu do ciężkich przewinień. Terminologia dotycząca wybranych wykroczeń może być dziś interpretowana w sposób niezgodny z pierwotnym znaczeniem. Z dzisiejszej perspektywy w większości przypadków mamy na kartach rękopisu do czynienia z drobnymi przewinieniami, natomiast poważne przestępstwa, jak wspomniano wyżej, pojawiają się rzadko i zwykle poprzedzone były szczegółowym procesem.

W odniesieniu do przedmiotu analizy niniejszego opracowania można wyróżnić kilka zasadniczych obszarów związanych z naruszeniami reguły zakonnej przez członków zakonu karmelitańskiego prowincji polskiej w latach 1668–1688⁶:

- ujęcia konstytucji zakonnych zob. G. Firszt, *Konstytucje instytutów życia konsekrowanego jako kodeks życia duchowego*, „Itinera Spirituality” 9 (2016) nr 1, s. 27–50, <https://doi.org/10.12775/IS.2016.002>.
- 3 Z. Witczak, *Przykłady łamania reguły zakonnej przez kanoników regularnych z Żagania w średniowieczu w świetle kroniki klasztornej: Jak to, co złe, miało wskazywać braciom dobrą drogę*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 40 (2020) nr 2, s. 127–149, <https://doi.org/10.25167/sth.1863>.
 - 4 *Corpus Constitutionum ordinis Fratrum Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo*, vol. 2, 1454–1904, Roma, Edizioni Carmelitane, 2016, s. 13–19, Konstytucje, 1625: Caput 5: de culpis et poenis 487–506.
 - 5 *Liber provinciae Polonae fratrum ordinis Beatae Mariae Virginis de Monte Carmeli continens acta et decreta capitularia definitoria...* z lat 1668–1688, Archiwum Klasztoru Karmelitów na Piasku w Krakowie, rkps 94.
 - 6 Artykuł porusza bardzo ważny aspekt interpretacyjny. Nazewnictwo niektórych wykroczeń może wprowadzić w błąd współczesnego czytelnika,

- samowolne opuszczenie klasztoru i włóczęgostwo,
- problematyka dotycząca kwestii obyczajowych,
- wykroczenia przeciw religii,
- kradzież, przywłaszczenie wspólnego dobra oraz nadużycia w zarządzaniu majątkiem zakonnym,
- korupcja w ramach funkcjonowania struktur zakonu (obsada stanowisk i ingerencja osób z zewnątrz w tym wymiarze),
- przestępstwa publiczne – kradzieże, zabójstwa,
- szereg pozostałych kwestii stanowiących naruszenie reguły zakonnej niemieszczących się w ramach wyżej wskazanych obszarach⁷.

Dokonując analizy owych naruszeń reguły zakonnej, należy zauważyć, że wiele z nich nie przynależało do jednego konkretnego wskazanego tutaj obszaru, a dotyczyło dwóch bądź więcej zaproponowanych przestrzeni.

W analizowanym dwudziestoleciu między latami 60. a 80. XVII wieku polska prowincja karmelitów obejmowała 29 klasztorów, w których mieszkało od 197 do 226 zakonników. Największymi wspólnotami

np. apostazja mogła dotyczyć nie odstąpienia od wiary, ale porzucenia reguły, opuszczenia klasztoru.

- 7 Przedstawiony powyżej podział jest całkowicie subiektywną propozycją autora niniejszego opracowania, który z uwagi na złożoność problematyki dotyczącej łamania reguły zakonnej przez przedstawicieli zakonu karmelitów prowincji polskiej w określonych latach zmuszony był zastosować taki właśnie model. Należy przy tym jednocześnie zauważyć, że zarówno w prawie magdeburskim, jak i w prawie ziemskim wyróżniane były także różnorodne podziały przestępstw (publicznych i prywatnych), jakich dopuszczali się przedstawiciele poszczególnych stanów – zob. W. Maisel, *Dawne polskie prawo karne miejskie. Od połowy XV do połowy XVIII wieku*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. Z. Kaczmarczyk, B. Leśniodorski, Warszawa–Toruń 1966, s. 344–354 (*Historia Państwa i Prawa Polski*); J. Bardach, B. Leśniodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1998, s. 262; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: *X–XVIII w.*, Kraków 2002, s. 354. Zob. też: M. Kamler, *Kary za przestępstwa pospolite w dużych miastach Polski w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 101 (1994) nr 3, s. 25–39.

wyróżniały się klasztory: krakowski (45–73 osób), lwowski (32–38), wileński przy kościele Wszystkich Świętych (17–42) oraz w Woli Gułowskiej (7–17). Pozostałe klasztory i rezydencje liczyły zwykle od 2 do 9 członków. Nietrudno się domyślić, że mimo obowiązujących jednolitych przepisów karność zakonna wyglądała inaczej w dużych ośrodkach, a inaczej w małych wspólnotach. Wynikało to z rozmaitych uwarunkowań i okoliczności, które sprzyjały łamaniu prawa przez niektórych zakonników – czasem w różnym zakresie, a nawet wielokrotnie. Najczęściej wysuwany na kapitułach oskarżeniem było samowolne opuszczenie klasztoru, nazywane dobitnie apostazją. W jej zakres wchodziły zarówno samo krótkie wyjście z klasztoru bez zezwolenia, jak i włóczęgostwo. Można było postawić zarzuty, nawet jeśli zamiary były słuszne lub godne pochwały, np. podróż na studia zagraniczne (bez zezwolenia) lub zwlekanie z bezpośrednim powrotem po załatwionych sprawunkach⁸. Przy indywidulanych cechach poszczególnych zakonników łatwo było popaść w recydywę. Do tego dochodziły jeszcze kolejne, w niektórych przypadkach dość poważne, naruszenia reguły zakonnej: chodzenie w stroju świeckim. Za samowolne opuszczenie klasztoru lub odmowę powrotu za jego mury groziła kara więzienia⁹. Przykładowo w zapisach obrad kapituły prowincji polskiej odbywającej się we Lwowie w 1670 roku pojawiła się adnotacja dotycząca zbiegostwa i włóczęgostwa kilku zakonników karmelitańskich, w której zakładano, iż mogą oni nawet opuścić granice Rzeczypospolitej:

Oprócz tego inni tacy jak o. Edmund Nawarski, o. Dionizy Strachacki, o. Andrzej Pagadzinski, o. Bonifacy Makowski, o. Fabian Krulik, uciekli z klasztoru po popełnieniu ogromnych przestępstw. Jeśli zostaną

8 W 1684 roku karze roku więzienia o chlebie i wodzie podlegał zakonnik, który bez pozwolenia udał się do Rzymu, por. *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 16.

9 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 4v.

przyłapani błakając się po kraju [tj. po Rzeczypospolitej], to przełożony prowincji powinien ich schwytać i surowo ukarać zgodnie z postanowieniami konstytucji, ale jeśli [oni] pozostaną poza krajem [tj. Rzeczpospolitą] na innych ziemiach lub pojawiają się w Rzymie, to przełożony prowincji (prosi w imieniu definitorium) o ukaranie ich zgodnie z dekretem wydanym niedawno przez prokuratora¹⁰.

Zdarzały się także naruszenia reguły zakonnej w odniesieniu do kwestii obyczajowych. Na początek warto przywołać sprawy związane z obecnością kobiet w tzw. „przestrzeni zakonnej”, czyli w określonych pomieszczeniach kościelnych i klasztornych, gdzie nie miały one prawa wstępu. Problem naruszenia w tej sprawie konstytucji zakonnej musiał się pojawiać, gdyż podczas sesji definitorium prowincji polskiej odbywającej się w klasztorze w Lipiu¹¹ w 1668 roku przypomniano przepisy dla przeciwdziałaniu temu:

W żadnym wypadku nie pozwólcie [tam] kobietom wchodzić, a tym bardziej do kuchni [...], ponieważ jest to zabronione nie tylko przez nasze konstytucje, ale także przez dekry papieskie [...]. Definitorium surowo nakazuje wszystkim [...] zakonnikom prowincji, aby niezwłocznie przestrzegali tych świętych dekretów i pod żadnym pozorem nie ośmielili się wprowadzać lub pozwalać kobietom jakiegokolwiek statusu i stanu

10 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 23v. Por. M. Małecki, *Ustawodawstwo wewnętrzne w zakonie templariuszy wobec przestępstw i naruszeń dyscypliny zakonnej*, dz. cyt., s. 95. Wspomniane w źródle ogromne przestępstwa, prawdopodobnie nie miały jednak wielkiego kalibru, jak np. kradzież, zabójstwo lub pobicie, bo by o tym napisano. Mowa tutaj raczej o wykroczeniach przeciw prawom zakonowi.

11 W 1728 roku została wydzielona osobna prowincja wielkopolska pod wezwaniem Najświętszego Sakramentu, w której składzie znalazł się m.in. klasztor w Lipiu (diecezja poznańska) – zob. G. Kłoskowski, *Karmelici trzewickowi prowincji wielkopolskiej w XVII–XVIII wieku*, dz. cyt., s. 149–150.

na wejście do komnat, refektarza i przeoratu, pod karami i sankcjami ustalonymi przez dekrety papieskie¹².

Podobnej treści zapisy zostały sporządzone podczas obrad kapituły prowincjalnej odbywającej się w Krakowie w 1681 roku, gdzie zabroniono powszechnego wpuszczania ludzi do zakrystii w celu spowiedzi, a szczególnie kobiet, podkreślając, że prawo spowiedzi mieli w tym pomieszczeniu jedynie przedstawiciele (mężczyźni) stanu szlacheckiego¹³. O zbyt bliskie kontakty z kobietami został oskarżony wówczas m.in. ojciec Bonifacy Breyzowski z klasztoru w Dorohostajach Małych, który miał „dopuszczać kobiety do refektarza i prowadzić z nimi złe [według norm zakonnych] rozmowy”¹⁴. Pamiętajmy jednak, iż refektarz to miejsce wspólne w klasztorze, więc nie były to spotkania pokątne, ale na pewno naruszały klauzurę klasztorną.

W ustaleniach kapitulnych można natrafić też na zalecenia w kwestii zbyt częstych kontaktów pomiędzy zakonnikami a karmelitankami lwowskimi¹⁵. Zbiegło się to z odbudową klasztoru karmelitanek we Lwowie (klasztor został ukończony w roku 1677)¹⁶. Podczas odbywającej się we Lwowie kapituły prowincjalnej w 1670 roku postanowiono ustosunkować się do niego w niniejszy sposób:

A ponieważ zarówno nasi, jak i przybywający z zagranicy zakonnicy często przychodzą do naszych zakonnic i rozmawiają z nimi bez uzyskania pozwolenia od przełożonych, dlatego definitorium postanowiło, aby żaden z naszych zakonników nie odważył się zbliżyć do furty klasztoru tych

12 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 6v.

13 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 164v.

14 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 164v.

15 Szerzej o żeńskiej gałęzi zakonu zob. M. Borkowska, *Karmelitanki dawnej obserwacji w Polsce. Dzieje zapomnianego zakonu*, dz. cyt.

16 Por. P. Stefaniak, *Rys dziejów klasztoru karmelitanek dawnej obserwacji we Lwowie pw. św. Agnieszki Panny i Męczenniczki (1632–1782)*, „Premisla Christiana” 20 (2022/2023), s. 70.

zakonnicy w celu rozmowy bez wyraźnego pozwolenia od czcigodnego ojca przeora tegoż konwentu lwowskiego, pod karą trzech dni więzienia. Co zaś się tyczy zakonników cudzoziemskich i księży świeckich, surowo nakazuje się czcigodnemu ojcu spowiednikowi zakonnic, pod karą ekskomuniki¹⁷, aby nie udzielał pozwolenia mniszkom na rozmowy z wyżej wspomnianymi, chyba że wcześniej okażą pisemne pozwolenie czcigodnego ojca przeora naszego konwentu lwowskiego¹⁸.

Pozornie pod tymi słowami kryje się sugestia znacznego przekroczenia reguły, jednak pamiętajmy, że zakonnice żyły w klauzurze, a rozmowy odbywały się przez furtę. Osobno pewnie stał konfesjonał, ale też oddzielony, by nie było żadnego fizycznego kontaktu. Kapituła w tym przypadku wyraziła zatem troskę, aby siostronom żyjącym w zastrzeżonej klauzurze, nie wprowadzać spraw świata zewnętrznego. A jeśli takie rozmowy miałyby się odbyć, to tylko za specjalnym zezwoleniem.

W odniesieniu do kolejnego obszaru wykroczeń na uwagę zasługuje przewina dotycząca apostazji (sprawa, jak wiemy, dotyczy samowolnego opuszczenia klasztoru lub przebywania poza nim bez pozwolenia przełożonego), które poruszone zostało podczas kapituły prowincjalnej obradującej we Lwowie w 1670 roku wraz z sugestią popadnięcia w herezję.

17 Ekskomunika była karą kościelną, która wykluczała uczestniczenie wiernego w życiu Kościoła. Złagodzenie statusu ekskomunikowanych miało miejsce po wielkiej schizmie zachodniej (1378–1417). Najistotniejszą rolę odegrała w tym zakresie wydana w 1418 roku przez papieża Marcina V konstytucja *Ad evitanda*. Niemniej jednak od XVI do XIX wieku kara ekskomuniki była w dalszym ciągu uważana za najcięższą spośród wszystkich sankcji kościelnych. Szerzej w kwestiach związanych z ekskomuniką zob. M. Myrcha M., *Ekskomunika. Część I*, „Polonia Sacra” 9 (1957) nr 4, s. 185–224, <http://theo-logos.pl/xmlui/handle/123456789/1173>; M. Myrcha, *Ekskomunika. Część II*, „Polonia Sacra” 10 (1958) nr 1, s. 81–176, <http://theo-logos.pl/xmlui/handle/123456789/1248>; M. Myrcha, *Ekskomunika. Część III*, „Polonia Sacra” 10 (1958) nr 2, s. 15–81, <http://theo-logos.pl/xmlui/handle/123456789/1252>; A. Terpin, *Ekskomunika. Rys historyczno-kanoniczny*, dz. cyt., s. 447–468.

18 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 22v.

Podjęto wówczas o wydaleniu z zakonu karmelitów winowajcy, który wielokrotnie był o to oskarżany: „ojciec Elizeusz Rykaczewski, który popełnił różne przestępstwa w różnych klasztorach i często podlegał apostazji [tj. uciekał z klasztoru] po zrzuceniu habitu zakonnego i był podejrzany o herezję. Po wielu działaniach poprawczych i napomnieniach oraz roku więzienia, pozostaje [nadal] niepoprawny i powraca do swoich występków. Dlatego przełożony prosi definitorium o podjęcie decyzji o wydaleniu go z naszego zakonu”¹⁹.

Sprawę innego zakonnika rozstrzygała obradująca w 1684 roku w Wilnie kapituła prowincjalna. Źródło to ukazuje nam, że z wyrozumiałością podchodzono do niektórych przewin, dając zakonnikom szansę na poprawę. Oskarżony o apostazję o. Brokard, podobnie jak to miało miejsce w przywołanym powyżej przykładzie, nadal popełniał to samo wykroczenie; nawet po odbytej karze więzienia wrócił na drogę występku (nie podano wielu szczegółów poza przyjęciem ubioru świeckiego i samowolnym opuszczeniem klasztoru), co skutkowało wnioskiem o wydalenie go ze wspólnoty klasztornej. W sporządzonej wówczas dokumentacji zapisano:

o. Brokard Drolński, diakon, który trzykrotnie przybył do Rzymu w stroju świeckim jako apostata, tyle razy tam dostąpiwszy miłosierdzia, zawsze jednak powracał, do swoich występków. Wreszcie przed kapitułą prowincjalną odprawioną w Krakowie w ubiegłym roku, w 1681 roku został aresztowany w stroju świeckim i uwięziony w klasztorze krakowskim, przetrzymywany tam prawie dwa lata i poddany karze postu, do więzienia

19 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 23v. Por. M. Małecki, *Ustawodawstwo wewnętrzne w zakonie templariuszy wobec przestępstw i naruszeń dyscypliny zakonnej*, dz. cyt., s. 95. Ojciec Rykaczewski odbył nakazane kary i po 1677 roku był notowany jako członek wspólnot klasztornych. Część kar dożywotnich, tj. zakazu pełnienia funkcji, zostało prawdopodobnie złagodzonych, bowiem po 1685 roku notowany jest jako kaznodzieja w klasztorze w Sąsiadowicach.

klasztoru lwowskiego odesłany, stamtąd zabrano go, by oczekiwał dekretu najczcigodniejszego ojca [tj. generała] o wypędzeniu [wykluczeniu z zakonu]. Ale ponieważ obiecał się poprawić i złożył pisemne wyznanie swoich przestępstw i apostazji i zgodził się na wygnanie [tj. wydalenie z zakonu], jeśli po takiej pokucie popadłby w te same przestępstwa, został zwolniony z więzienia. Pozostał w klasztorze zaledwie dwa miesiące, i uciekł stamtąd i do dziś dnia nie wiadomo, gdzie się błąka. Zatem ponieważ wypełnił on wszystkie znamiona naruszania przez siebie praw i nie widać żadnej nadziei na poprawę, a cała nasza prowincja świadczy o jego odstępstwie, a zwłaszcza nasze czcigodne definitorium błaga najczcigodniejszego ojca, aby postanowił wygnać tak chorą owcę z owczarni Chrystusa²⁰.

Zdarzały się również cięższe przestępstwa zakonników jak w 1675 roku, kiedy brat Adrian Olszewski z klasztoru w Płońsku zdecydował się na porzucenie stanu zakonnego i porwanie mężatki, aby wieść z nią później wspólne życie, dokonując jednocześnie konwersji na protestantyzm: „porwanie zamężnej kobiety z nim do heretyckiego miasta Torunia, gdzie miał zamiar zdjąć habit zakonny (w tym celu bowiem zrobił sobie perukę) i udać się do miasta Malborka i żyć w nim jako heretyk, co sam wyznał własnymi ustami, jak to widać pełniej w przeprowadzonym procesie”²¹. Ponadto wspomniany brat oskarżony był także „o wiele przestępstw świętokradczych, a mianowicie kradzież sprzętu kościelnego ze złota, srebra i skarbów znacznej ilości i wartości oraz włamanie się do skrzyni w zakrystii i kradzież ze zdeponowanych tam pieniędzy kwoty tysiąca florenów należących do klasztoru, bractwa braci i pewnego proboszcza, które to były w depozycie”²².

Należy zauważyć, że ostatnie z przytoczonych przestępstw zawierało się również w zaproponowanym powyżej czwartym obszarze

20 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 202–202v.

21 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 78.

22 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 78.

zestawienia nadużyć obejmującym kradzieże, defraudacje oraz nadużycia w zarządzaniu majątkiem wspólnoty. W omawianym okresie naliczono dwanaście wykroczeń finansowych i pięć kradzieży. W 1668 roku miało dojść do przywłaszczenia przez jednego z zakonników cegieł przeznaczonych dla klasztoru w Kłodawie. Ostatecznie oskarżony o ten czyn zakonnik został uniewinniony przez definitorium²³. Z tym też klasztorem związana była sprawa z roku 1676, kiedy przeor kościoła św. Tomasza Apostoła w Krakowie, ówczesnego filialnego kościoła krakowskich karmelitów na Piasku, ojciec Franciszek Powsiński²⁴ został oskarżony przez „wspólnotę klasztoru kłodawskiego” o samowolne przejęcie jej finansów w wysokości 600 dukatów (florenów polskich), gdy w minionych latach pełnił funkcję prowincjała. Jak nadmieniono, o sumę wpisaną w oficjalnych kłodawskich „księgach rachunkowych” upominał się słusznie kasztelan małogoski (od 1670) Aleksander Derszniak. Decyzją definitorium ojciec Franciszek Powsiński został zobowiązany, aby „przy najbliższej wizytacji klasztoru krakowskiego usprawiedliwił się przed [...] prowincjałem, nawet gdyby taka osoba się zgłosiła [tj. Aleksander Derszniak], zwrócił wyżej wymienioną sumę klasztorowi w Kłodawie”²⁵.

W 1681 roku podczas kapituły prowincjalnej odbywającej się w Krakowie oskarżono przeora władysławowskiego, że „zgrzeszył, zbywając dobra kościelne klasztoru bielskiego, z których otrzymał sumę tysiąca florenów polskich [tj. dukatów], [...] i nie zwrócił klasztorowi w całości”²⁶, albowiem z tej kwoty na „zbędne cele” wydał 600 dukatów²⁷. Z tego też tytułu został ekskomunikowany i suspensowany na niemal rok. Jednocześnie definitorium poprosiło ojca prowincjała, aby ten

23 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 7v.

24 Zob. B. Panek, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997)*, dz. cyt., s. 54.

25 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 76.

26 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 164–164v.

27 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 164–164v.

w ramach pokuty kanonicznej wydał zgodę na rozgrzeszenie dla winowajcy, a władzom konwentu bielskiego polecił zebranie owej brakującej sumy i niezwłoczne zainwestowanie jej na rzecz klasztoru „w przejrzysty sposób”²⁸. Wtedy także zostały skierowane oskarżenia wobec ojca Bonifacego Breyzowskiego, który miał „poważnie zniesławić zarówno fundatora klasztoru w Dorohostajach [tj. Dorohostaje Małe], jak i prowincjała”²⁹ i któremu zarzucano „trwonienie dóbr wspomnianego klasztoru [...] przez sprzedawanie dużej części zboża i nie rejestrowanie [w księgach rachunkowych] otrzymanych pieniędzy”³⁰. Inicjatorem założenia klasztoru w Dorohostajach Małych był pisarz polny koronny Jan Fryderyk Sapieha, który jednak nie zdążył wykonać swojego planu (zmarł w 1664), pozostawiając jego wzniesienie (1679) wdowie po sobie Konstancji z Fulsztyna Herburtównie i synowi Mikołajowi Leonowi Sapieże, wojewodzie brańskiemu i kasztelanowi wołyńskiemu³¹. Ojciec Breyzowski został oddany do karceru zakonnego i poddany innym karom klasztornym. Ostatecznie (przed 1684) zbiegł z klasztoru.

Nie mniej ważne było poprawne prowadzenie przywołanych powyżej „ksiąg rachunkowych”, gdzie ujmowane były przede wszystkim kwestie związane z majątkiem klasztornym³². Ich niedbałe prowadzenie (kontowanie) skutkowało oskarżeniem władz klasztoru o niegospodarność w zakresie nadzoru nad dobrem wspólnym oraz samowolne dysponowanie pieniędzmi i niewłaściwe ich wydawanie. Takie oskarżenie, rutynowo rozpatrywane, nie zawsze zresztą było prawdziwe.

28 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 164v.

29 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 164v.

30 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 164v.

31 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 15, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, F. Sulimierski, Warszawa 1900, s. 431.

32 Szerzej w kwestiach porównawczych dotyczących prowadzenia inwentarzy przez klasztory zakonu karmelitów trzewickich zob. M. Polański, *Inwentarz Kościoła i Klasztoru Karmelitów Trzewickich w Horodyszczach z 1772 roku. Edycja krytyczna źródeł*, „Nasza Przyszłość” 142 (2024), s. 291–362, <https://doi.org/10.52204/np.2024.142.291-362>.

Przykładowo w 1674 roku poznańscy karmelici, w ramach działań kontrolnych, zostali zobowiązani przez władze prowincji do udowodnienia, na jakie cele wydawane były środki pieniężne przeznaczone na funkcjonowanie klasztoru³³. Dlatego też definitorium jeszcze w 1668 roku podjęło decyzję, aby „w sprawie składania listów referencyjnych dotyczących stanu klasztoru, pożądane było, aby [władze klasztorne] dokładnie opisywały wyposażenie kościelne i klasztorne z jego dodatkami, długi aktywne i pasywne”³⁴. Niemniej jednak w kolejnych latach samowolne dysponowanie przez przełożonych klasztorów finansami przeznaczonymi na konkretne cele danej wspólnoty było na porządku dziennym. Przykładem tego jest m.in. działanie władz klasztoru wileńskiego, reprezentowanych przez przeora Cypriana Doleżyńskiego³⁵, który bez wiedzy i pozwolenia władz prowincjalnych w 1681 roku sprzedał „wielką ilość złota i skarbów za sumę tysiąca stu pięćdziesięciu florenów polskich [tj. dukatów], a także zawarł wiele umów bez zgody swego konwentu”³⁶.

Dochodziło także do kradzieży mienia osób świeckich. Przykładem tego była kradzież dwóch koni z rzędami należących do dwóch przedstawicieli stanu szlacheckiego w 1676 roku, której przed swoim wyjazdem do Rzymu dopuścił się profes subdiakon Albert Nieczarski vel Buiański. Poszkodowani rozesłali listy informacyjne w tej sprawie do różnych klasztorów karmelitańskich prowincji polskiej z żądaniem zwrotu skradzionych zwierząt³⁷. Jak odnotowano w zapisach posiedzenia definitorium zakonnego z tego roku, przestępca po swoim powrocie do Rzeczypospolitej na mocy oskarżeń powodów został uwięziony do wyjaśnienia sprawy: „A ponieważ dopuścił się wyżej wymienionych przestępstw

33 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 45.

34 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 54v.

35 W kwestii odmiennej pisowni nazwiska zakonnika zob. B. Panek, *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997)*, dz. cyt., s. 57, 59–61.

36 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 157v. Przeor Cyprian Doleczyński tłumaczył ową sprzedaż „dobrem klasztoru”, zob. Akta kapituł prowincjalnych z lat 1668–1688, dz. cyt., k. 157v.

37 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 77v.

przed przybyciem do Rzymu (o czym ojciec prowincjał zakonu nie został poinformowany), po powrocie do prowincji został zatrzymany z powodu tych przestępstw w więzieniu klasztoru w Lipiu aż do przybycia tam przedstawicieli władz prowincjalnych i usprawiedliwienia przed nimi³⁸. Aresztowany zakonnik Albert Nieczarski vel Buiański nie zamierzał jednak się nikomu tłumaczyć i „rozbiwszy więzienie” (najprawdopodobniej wyłamawszy zamki w celi), zdołał zbiec i rzucić habit zakonny (dokonał apostazji). Jednocześnie władze prowincji polskiej, przewidując, że zbieg może udać się do Rzymu, zwróciły się z apelem do tamtejszego ojca prowincjała o jego aresztowanie³⁹. W odniesieniu do przestępstwa brata Alberta Nieczarskiego vel Buiańskiego należy również podkreślić duże znaczenie i wartość finansową, jakie posiadał wówczas koń wraz z przynależnym mu rzędem dla reprezentantów stanu szlacheckiego (dawnego rycerstwa). Co więcej, jeszcze w 1538 roku wprowadzony został zakaz wywożenia koni z Korony, powtarzany później jeszcze dwukrotnie (1550, 1557), za który to czyn groziła nawet kara powieszenia. Konnica Rzeczypospolitej, wśród której dominującą rolę zajmowała szlachta, stanowiła o wartości siły bojowej armii, dlatego tak wielką była troska o końskie pogłowie, co z kolei sprawiło, iż „dostępność wartościowych koni bojowych była sprawą wagi państwowej”⁴⁰.

Członkowie zakonu karmelitów wobec osób świeckich w latach 60.–80. XVII wieku dopuszczali się kradzieży nie tylko koni; inną bulwersującą sprawą była kradzież połączona najprawdopodobniej z rozbojem

38 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 77v.

39 *Liber provinciae Polonae...*, 1668–1688, dz. cyt., k. 78. Należy nadmienić, że wczesnośredniowieczne penitencjały, czyli księgi pokutne, zawierające informacje, jakiej pokucie powinna oddać się osoba, która popełniła określony grzech, definiowały kradzież konia jako tzw. ciężką kradzież, wymagającą 5 lat pokuty – zob. D. Kwiatkowski, *Rzeczywistość grzechu i praktyki pokutne w Paenitentiale Vigilantium (Albeldense)*, „Liturgia Sacra” 18 (2012) nr 1 (39), s. 119, <https://theo-logos.pl/handle/123456789/27964>.

40 Szerzej zob. P. Krzyżański, *Status prawny konia w I Rzeczypospolitej*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 3 (2017), s. 213–220.

na przedstawicielach stanu szlacheckiego, której dopuścił się karmelita z klasztoru poznańskiego brat Henryk Pawłowski vel Radkowski. W wyniku „jawnych kradzieży i innych nadużyć”, których dopuścił się wobec przedstawicieli stanu szlacheckiego, został on schwytany i „z wielkim zgorszeniem dla miasta i hańbą dla religii” osadzony w publicznym więzieniu, przy czym skradzione przez niego dobra udało się odzyskać i przekazać poszkodowanym. Współbracia próbowali ratować winowajcę, wydobywając go z więzienia publicznego i osadzając we własnym więzieniu klasztornym, albowiem oprócz kradzieży ciążyło na nim podejrzenie o rozbój, czyli zagarnięcie cudzego mienia ruchomego przy użyciu przemocy lub groźby jej zastosowania, gdyż „w jego bagażu znaleziono ubranie zbroczone krwią”⁴¹. Ostatecznie brat Henryk Pawłowski vel Radkowski, „wydostawszy się z więzienia”, udał się do klasztoru w Lipiu, gdzie pozostawał uwięziony jako apostata⁴².

Równie bulwersujące okazało się zachowanie prezentowane publicznie przez zakonników konwentu karmelitów w Jaśle podczas ich pobytu w Żmigrodzie w 1682 roku. Według relacji jasielskiego przeora ojca przedstawionej podczas obrad władz prowincjalnych w Woli Gułowskiej „ojcowie Franciszek Laur i Chryzostom Łyszkiewicz, wysłani na pogrzeb pewnego szlachcica do kościoła dominikanów w Żmigrodzie, dopuścili się tam pijaństwa, powodując publiczne zgorszenie, a następnie w mieście na oczach zgromadzonych ludzi pobili zastępcę przeora i ojca Marcelina do krwi i podeptali ich nogami, a na koniec poza miastem, na drodze publicznej, ciężko ranili nożem konwertytę brata Tyburcjusza”⁴³. Nadużycia wskazanych zakonników były dość poważne, dlatego definitorium postanowiło, aby czasowo trafili oni do więzienia (do

41 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 78. Szerzej w kwestiach związanych z rozbojem w Koronie na przełomie XVI i XVII wieku zob. M. Kamler, *Rozbój na ziemiach koronnych w drugiej połowie XVI wieku i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 97 (1990) nr 3–4, s. 59–76.

42 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 78.

43 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 175v.

uroczystości Wszystkich Świętych). Ponadto obydwa „przez cały rok mają nosić kaptur pokutny i koronę⁴⁴, we środy, poniedziałki i piątki mają publicznie wymierzać sobie dyscyplinę w refektarzu, po zakończeniu posiłku mają leżeć pokornie twarzą do ziemi, zgodnie z konstytucjami. We środy i piątki jako posiłek mają otrzymywać tylko chleb i wodę, a w pozostałe dni jedynie jarzyny. Od żadnej z tych pokut nie wolno przeorowi udzielać im dyspensy⁴⁵.”

Zdarzały się również przypadki zabójstw dokonanych przez zakonnika na drugim zakonniku. Podczas kapituły prowincjalnej odbywającej się w 1681 roku w Krakowie definitorium podczas „badania win zakonników” zostało poproszone o odniesienie się do właśnie takiegoż przestępstwa, którego dopuścił się przebywający od ponad roku w więzieniu ojciec Serapion Litwinowski. Jednocześnie członkowie definitorium zostali poproszeni, aby winowajca uzyskał rozgrzeszenie za naruszenie „kościelnych przepisów i przestępstw, jakich się dopuścił”, traktując odbytą karę więzienia jako stosowną pokutę kanoniczną za dokonane przestępstwo⁴⁶.

44 Korona – fryzura polegająca na wygoleniu włosów z czubka głowy na kształt koła. Często mylona z tonsurą.

45 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 175v.

46 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 164v. Zgodnie z zapisami wczesnośredniowiecznych penitencjałów „za umyślne zabójstwo należało nałożyć ekskomunikę od Komunii Ciała Chrystusa na 2 lata oraz 20 lat pokuty. Nieumyślne spowodowanie śmierci człowieka obwarowano pokutą trwającą 5 lat. Skuteczna pomoc w zabójstwie domagała się pokuty siedmioletniej. Za samą chęć dokonania zabójstwa należało nałożyć pokutę trzyletnią. Osoba, która zabiła człowieka, nie miała prawa wstępu do kościoła przez 15 dni i nie mogła przekazywać znaku pokoju [...]. Król na ziemi, a Bóg w niebie osądzi człowieka, który zabił biskupa, opata lub prezbitera” (D. Kwiatkowski, *Rzeczywistość grzechu i praktyki pokutne w Paenitentiale Vigilantium (Albeldense)*, dz. cyt., s. 120). Szerzej o kwestii pokuty kanonicznej w przypadku zabójstwa dokonanego przez osobę stanu duchownego zob. M. Story, *Konsekwencje zabójstwa dokonanego przez duchownego w świetle ksiąg pokutnych*, „Resovia Sacra” 28 (2021), s. 577–588; B. J. Szpetkowska, *Pokuta i jej przebieg w ujęciu irlandzkich i brytyjskich ksiąg pokutnych. Studium teologiczne. Rozprawa doktorska napisana na seminarium z patrologii i historii dogmatu pod kierunkiem ks.*

Spółecznościom monastycznym, w tym wypadku także zakonowi karmelitów dawnej obserwacji, nie były obce kwestie korupcji przy obsadzie eksponowanych stanowisk w strukturach funkcjonowania danej jednostki klasztornej bądź ogólnych struktur zakonnych. Bardzo często w tym procederze uczestniczyły wysoko postawione osoby z zewnątrz próbujące wpływać na wybór konkretnych i związanych ze sobą duchownych. Potwierdzają to słowa ojca prowincjała, który w 1671 roku „wobec czcigodnego definitorium o stanie wszystkich konwentów prowincji, w których wskazał na pewne niedociągnięcia względem przestrzegania reguły, wynikające z niekompetencji osób wyznaczonych do zarządzania konwentami. Chcąc zapobiec w przyszłości tym brakom, które najczęściej miały miejsce wśród przeorów konwentów, wybranych na podstawie listów polecających od różnych możliwych, osób duchownych i świeckich, w związku z ich osobistym awansem i interesem, definitorium postanowiło, że każdy, kto się pojawi z takimi listami polecającymi, w odniesieniu do siebie i swego awansu, zostanie podczas obrad przyszłej kapituły prowincjalnej ukarany pozbawieniem głosu i obecności tam, zgodnie z naszymi konstytucjami”⁴⁷.

Innymi przykładami dbania o przestrzeganie reguły zakonnej przez członków rodziny karmelickiej dawnej obserwacji prowincji polskiej w omawianym przedziale chronologicznym były zalecenia dotyczące

*prof. dr. hab. Arkadiusza Barona, Kraków 2023, passim, <https://bc.upjp2.edu.pl/Content/5884/Doktorat%20Beata%20Szpetkowska.pdf> (dostęp: 25.06.2025). Jak zauważył ksiądz Wacław Schenk, istniały również okoliczności, kiedy duchowny za wskazane powyżej przestępstwo mógł stanąć przed sądem świeckim: „Od XIII–XIX wieku praktykowano czasem uroczystą degradację duchownego za ciężkie gorszące grzechy [...] i skazywano go na publiczną pokutę kościelną lub – w wypadku ciężkiego przewinienia podlegającego sądownictwu świeckiemu – przekazywano go władzom świeckim” – W. Schenk, *Pokuta sakramentalna osób duchownych. Zarys historyczny*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976), nr 2–3, s. 85, <https://doi.org/10.21906/rbl.3346>.*

47 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 31.

użycia broni przez zakonników i związany z tym udział w polowaniach. Zgodnie z obowiązującym wówczas prawem zakonu jasno stwierdzono:

Wszystkim, niezależnie od stopnia czy pozycji, zabrania się trzymania w celi broni zakazanej (nawet pod pretekstem polowania, które przez święte kanony jest zabronione duchownym, a tym bardziej zakonnikom⁴⁸), pod karą: dla kapłanów – wieczystego pozbawienia głosu i miejsca [w kapitule] oraz roku więzienia; dla kleryków – wieczyste pozbawienie święceń i trzech lat więzienia; dla konwersów – karę trzech lat więzienia. Tym zaś, u których zostanie udowodnione, że nosili którąkolwiek z tych rzeczy, kara cielesna zostanie podwojona⁴⁹.

Był jednak wyjątek od tego, bowiem już w następnym zdaniu reguły określającej zakaz posiadania i używania broni zaznaczono: „Jeśli zaś w niektórych konwentach będzie ona [tj. broń] konieczna do samoobrony przeciwko zbójcom i złoczyńcom, wolno je trzymać w zamkniętej komnacie, której klucz będzie posiadał przeor, pod warunkiem, że prowincjał zezwoli na to na piśmie, i nie będzie ona przekazywana zakonnikom, chyba że w wypadku wspomnianej konieczności”⁵⁰.

Umieszczone na kartach rękopisu sprawy dyscyplinarne i karne są odbiciem starań o karność zakonną. Walczono najczęściej z szeroko rozumianym włóczęgostwem. Postanowienia o karach za różnego rodzaju przewinienia podejmowane w czasie zebrań kapituł nie musiały być odbiciem realnych spraw, miały przede wszystkim charakter dyscyplinujący, np. w 1671 roku nałożono karę dla organistów i śpiewaków, jeśli nie chcieliby uczyć gry i śpiewu uzdolnionych w tym kierunku zakonników⁵¹. Zarzuty o defraudację majątku klasztornego zazwyczaj

48 Por. M. Story, *Polowania duchownych w świetle średniowiecznych ksiąg pokutnych*, „Kościół i Prawo” 10 (2021) nr 1, s. 239–251, <https://doi.org/10.18290/kip21101-13>.

49 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 139–139v.

50 Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 139v.

51 Por. Liber provinciae Polonae..., 1668–1688, dz. cyt., k. 35.

dotyczyły osób upoważnionych do dysponowania nim. Często chodziło o nieudane transakcje lub nieroztropne gospodarowanie.

Najpoważniejsze przestępstwa zanotowane na kartach rękopisu dotyczyły zabójstwa (2), porwania kobiety (1), gwałtu (1), pobić (2), kradzieży (5), przebywania w towarzystwie kobiet „o złej sławie” (1). Należy zaakcentować, że rękopis opisuje społeczność karmelitów liczącą wówczas 200 zakonników, a łamanie prawa w najcięższych przestępstwach dotyczyło nielicznych jednostek (zdarzyło się, że jeden zakonnik popełnił cztery z tych przestępstw), które zazwyczaj usuwane były z szeregów zakonu.

Powyższe opisanie przykładów łamania reguły zakonnej, czyli zapisów konstytucji zakonnych (w niektórych przypadkach połączonego również z łamaniem prawa pospolitego), przez przedstawicieli wspólnoty karmelitańskiej dawnej obserwancji prowincji polskiej w latach 1668–1688 stanowi pierwsze tego typu ujęcie w historiografii poświęconej temu zakonowi. Należy jednak stanowczo podkreślić, że opisane wyżej przekroczenia faktyczne bądź rzekome dotyczyły tylko niewielkiej grupy zakonników. Na kapitułach rozstrzygano bowiem nieraz trudne, głośnie sprawy, stąd źródło, jakim są akta kapituł, może błędnie sugerować ich powszechność, tymczasem codzienność żyjących według reguły zakonników zazwyczaj diametralnie odbiegała od takiego skrzywionego obrazu. Dodajmy, że wykorzystany w niniejszym opracowaniu materiał źródłowy w postaci akt kapituł karmelitów prowincji polskiej pozwolił jego autorowi na dokonanie jedynie zarysu tej problematyki i przybliżenie czytelnikowi najważniejszych i wybranych jej kwestii.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Liber provinciae Polonae fratrum ordinis Beatae Mariae Virginis de Monte Carmeli continens acta et decreta capitularia definitoria z lat 1668–1688, Archiwum Klasztoru Karmelitów na Piasku w Krakowie, rkps 94.

Źródła drukowane

Reguła „pierwotna” Zakonu Najświętszej Marii Panny z Góry Karmel dana przez św. Alberta Patriarchę Jerozolimy a zatwierdzona przez papieża Innocentego IV, [w:] Świecki Zakon Karmelitów Bosych Prowincji Warszawskiej, Prawo własne Świeckiego Zakonu Karmelitów Bosych Prowincji Warszawskiej, Warszawa–Poznań 2016, s. 11–17.

Reguła, konstytucje, przepisy wykonawcze Zakonu Karmelitów Bosych, Kraków 1998.

Reguła zakonna, <https://karmelici.pl/regula-zakonna> (dostęp: 15.06.2025).

Opracowania

Bardach J., Leśniodorski B., Pietrzak M., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1998.

Borkowska M., *Karmelitanki dawnej obserwancji w Polsce. Dzieje zapomnianego zakonu*, „Nasza Przyszłość” 75 (1991), s. 91–116, <https://doi.org/10.52204/np.1991.75.91-116>.

Dębiński J., *Karmelici trzewickowi i ich działalność ewangelizacyjna w Polsce*, „Studia Wrocławskie” 19 (2017), s. 473–492.

Dębiński J., *Z historii zakonu karmelitów dawnej obserwancji, czyli trzewickowych (carmelitae calceati)*, „Studia Wrocławskie” 18 (2016), s. 373–390.

Dyjakowska M. H., «Crimen lese maiestatis divinae» w literaturze XVII wieku, „Studia Prawnoustojowe” 2007 nr 7, s. 41–60.

Firszt G., *Konstytucje instytutów życia konsekrowanego jako kodeks życia duchowego*, „Itinera Spirituality” 9 (2016) nr 1, s. 27–50, <https://doi.org/10.12775/IS.2016.002>.

- Gil C., *Historia Zakonu Karmelitów Bosych*. Skrypt, Kraków 1997 (Życie i Misja Karmelu Terezańskiego, 1).
- Gil C., *Profesi prowincji polskiej karmelitów bosych w latach 1679–1789*, „Roczniki Humanistyczne” 27 (1979) nr 2, s. 57–93.
- Kamler M., *Kary za przestępstwa pospolite w dużych miastach Polski w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 101 (1994) nr 3, s. 25–39.
- Kamler M., *Rozbój na ziemiach koronnych w drugiej połowie XVI wieku i pierwszej połowie XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 97 (1990) nr 3–4, s. 59–76.
- Karpiński A., *Przestępczość we Lwowie w końcu XVI i w XVII wieku*, „Przegląd Historyczny” 87 (1996) nr 4, s. 753–768.
- Kłoskowski G., *Karmelici trzewickowi prowincji wielkopolskiej w XVII–XVIII wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 98 (2012), s. 149–271, <https://doi.org/10.31743/abmk.1173>.
- Krzyżański P., *Status prawny konia w I Rzeczypospolitej*, „Zoophilologica. Polish Journal of Animal Studies” 3 (2017), s. 213–220.
- Kwiatkowski D., *Rzeczywistość grzechu i praktyki pokutne w Paenitentiale Vigilantium (Albeldense)*, „Liturgia Sacra” 18 (2012) nr 1 (39), s. 113–126, <https://theo-logos.pl/handle/123456789/27964>.
- Maisel W., *Dawne polskie prawo karne miejskie. Od połowy XV do połowy XVIII wieku*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. Z. Kaczmarczyk, B. Leśniodorski, Warszawa–Toruń 1966, s. 344–354 (*Historia Państwa i Prawa Polski*).
- Małecki M., *Ustawodawstwo wewnętrzne w zakonie templariuszy wobec przestępstw i naruszeń dyscypliny zakonnej*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 7 (2014) nr 1, s. 93–109, <https://doi.org/10.4467/20844131KS.14.006.2247>.
- Matulewicz E., *Profetyczny charakter karmelitańskiego eremityzmu – duchowość eliańska i maryjna*, „Kultura–Media–Teologia” 2010 nr 2, s. 124–134.
- Matulewicz E., *Pustelniczy charyzmat Karmelu w świetle najdawniejszych dokumentów Zakonu*, „Kultura–Media–Teologia” 2010 nr 1, s. 104–119.

- Moniuszko A., *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.). Zarys wykładu z wyborem źródeł*, Warszawa 2017.
- Myrcha M., *Ekskomunika. Część I*, „Polonia Sacra” 9 (1957) nr 4, s. 185–224, <http://theo-logos.pl/xmlui/handle/123456789/1173>.
- Myrcha M., *Ekskomunika. Część II*, „Polonia Sacra” 10 (1958) nr 1, s. 81–176, <http://theo-logos.pl/xmlui/handle/123456789/1248>.
- Myrcha M., *Ekskomunika. Część III*, „Polonia Sacra” 10 (1958) nr 2, s. 15–81, <http://theo-logos.pl/xmlui/handle/123456789/1252>.
- Niklas T., *Graficzny wizerunek św. Eliasza ze zbiorów karmelitów na Piasku w Krakowie*, „Sztuka i Kultura” 1 (2013), s. 87–99, <https://doi.org/10.12775/SZiK.2013.004>.
- Panek B., *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397–1997)*, „Saeculum Christianum: Pismo Historyczno-Społeczne” 4 (1997) nr 2, s. 43–83.
- Paszkowska T., *Reguły zakonne – waloryzacja czy formalizacja charyzmatu?*, [w:] *Refleksje nad regulaminami franciszkańskimi. Formacyjne i pastoralne aspekty Reguł franciszkańskich w 800 lat po zatwierdzeniu pierwszej Reguły św. Franciszka. Materiały z sesji naukowej* (Warszawa 21 listopada 2009), red. Z. Styś, M. Sykuła, G. Filipiuk, J. Wojas, Warszawa–Kraków 2010, s. 45–65 (Życie Ewangelia, 1).
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: X–XVIII w., Kraków 2002.
- Polański M., *Inwentarz Kościoła i Klasztoru Karmelitów Trzewickowych w Horodyszczach z 1772 roku. Edycja krytyczna źródeł*, „Nasza Przyszłość” 142 (2024), s. 291–362, <https://doi.org/10.52204/np.2024.142.291-362>.
- Puchalska-Dąbrowska B., *Potrydencki ideał życia zakonnego na przykładzie staropolskich żywotów św. Teresy od Jezusa*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 14 (2015) nr 1, s. 177–191, <https://doi.org/10.15290/rtk.2015.14.1.12>.
- Rolska I., *The history of the foundation of the Calced Carmelite Church in Wola Gułowska*, „Folia Historica Cracoviensia” 22 (2016), s. 377–398, <https://doi.org/10.15633/fhc.2086>.
- Schenk W., *Pokuta sakramentalna osób duchownych. Zarys historyczny*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 29 (1976), nr 2–3, s. 82–85, <https://doi.org/10.21906/rbl.3346>.

- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 15, red. B. Chlebowski, J. Krzywicki, F. Sulimierski, Warszawa 1900.
- Stefaniak P., *Rys dziejów klasztoru karmelitanek dawnej obserwacji we Lwowie pw. św. Agnieszki Panny i Męczenniczki (1632–1782)*, „Premisla Christiana” 20 (2022/2023), s. 53–116.
- Story M., *Konsekwencje zabójstwa dokonanego przez duchownego w świetle ksiąg pokutnych*, „Resovia Sacra” 28 (2021), s. 577–588.
- Story M., *Polowania duchownych w świetle średniowiecznych ksiąg pokutnych*, „Kościół i Prawo” 10 (2021) nr 1, s. 239–251, <https://doi.org/10.18290/kip21101-13>.
- Sulecki S., *Księgozbiór klasztoru karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 2014.
- Sulecki S., *Tassemerk (na przedmieściu Krakowa) w nowożytnych dokumentach karmelitów*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 39 (2021), s. 25–48, <https://doi.org/10.32030/KRZY.2021.02>.
- Szewczul B., *Od reguł monastycznych do konstytucji zakonnych*, „Prawo Kanoniczne” 60 (2017) nr 1, s. 35–61, <https://doi.org/10.21697/pk.2017.60.1.03>.
- Szpetkowska B. J., *Pokuta i jej przebieg w ujęciu irlandzkich i brytyjskich ksiąg pokutnych. Studium teologiczne. Rozprawa doktorska napisana na seminarium z patrologii i historii dogmatu pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Arkadiusza Barona*, Kraków 2023, <https://bc.upjp2.edu.pl/Content/5884/Doktorat%20Beata%20Szpetkowska.pdf> (dostęp: 25.06.2025).
- Szudrowicz A., *Karmelici w Kcyni (1612–1835). Rola zakonu w życiu miasta i okolicy*, Bydgoszcz 2001.
- Szyborski W., *Uwagi o znaczeniu religijnym Sanktuarium Matki Bożej Piaskowej w Krakowie na przełomie średniowiecza i czasów odrodzenia*, „Peregrinus Cracoviensis” 22 (2011), s. 197–216.
- Terpin A., *Ekskomunika. Rys historyczno-kanoniczny*, „Resovia Sacra” 21 (2014), s. 447–468.
- Tochmański W., *Św. Józef w Karmelu wczoraj i dziś*, Kraków 2009.

- Trajdos T. M., *Fundacja klasztoru karmelitów trzewickowych na Piasku w Krakowie*, „Nasza Przeszłość” 60 (1983), s. 91–127, <https://doi.org/10.52204/np.1983.60.91-127>.
- Trajdos T. M., *Karmelici trzewickowi w Akademii Krakowskiej w XV wieku*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 6 (1986), s. 291–300.
- Trajdos T. M., *U zarania karmelitów w Polsce*, Warszawa 1993.
- Wanat B. J., *Klasztor Karmelitów Bosych w Berdyczowie na Ukrainie. Studium monograficzne*, Kraków 2007.
- Wanat B. J., *Święty Józef protektorem Zakonu Karmelitańskiego*, Kraków 2001 (Życie i Misja Karmelu Terezańskiego, 82).
- Wanat B. J., *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych w Polsce 1605–1975*, Kraków 1979.
- Witczak Z. K., *Przykłady łamania reguły zakonnej przez kanoników regularnych z Żagania w średniowieczu w świetle kroniki klasztornej: Jak to, co złe, miało wskazywać braciom dobrą drogę*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 40 (2020) nr 2, s. 127–149, <https://doi.org/10.25167/sth.1863>.

Abstrakt

Niniejszy rozdział poświęcony jest kwestiom dotyczącym naruszenia reguły zakonnej przez członków zakonu karmelitów dawnej obserwacji w Polsce w 2. poł. XVII wieku. Podstawę źródłową opracowania stanowiły akta kapituł zakonu karmelitów prowincji polskiej z lat 1668–1688. W odniesieniu do znajdujących się tam zapisów wyróżnionych zostało kilka zasadniczych obszarów związanych przede wszystkim z łamaniem przepisów prawa kanonicznego, a także prawa pospolitego przez zakonników. Wiodącą rolę w tym zakresie odgrywały przestępstwa przeciwko religii (apostazja, herezja), jak również wszelkiego rodzaju działania na szkodę wspólnoty zakonnej – kradzieże pieniędzy lub różnych dóbr materialnych (w tym także świętokradztwo) oraz nadużycia w zarządzaniu majątkiem klasztornym. Dość liczne były także, bardzo często połączone z kradzieżami, samowolne

opuszczenia murów klasztornych przez zakonników. Zdarzały się również przypadki kradzieży mienia osobom świeckim, a nawet podejrzenia pod adresem osób duchownych o rozbój lub zabójstwo. Istotne miejsce zajmowała też szeroka problematyka dotycząca kwestii obyczajowych, m.in. obecności kobiet w przestrzeni klasztornej, zbyt bliskich kontaktów pomiędzy zakonnikami i zakonnice, odpowiedniego zachowania się członków zakonu karmelitów przed istotnymi świętami kościelnymi oraz noszenia odpowiedniej odzieży. Nie brakowało też przestępstw o charakterze korupcyjnym w kwestiach obsady ważnych stanowisk w strukturach władz klasztornych.

Słowa kluczowe: reguła zakonna, zakon karmelitów dawnej obserwancji, Rzeczpospolita w XVII w., prawo kanoniczne

Abstract

This chapter addresses cases of infringement of the religious rule by members of the Carmelites of the Ancient Observance in Poland in the 2nd half of the 17th century. The source texts were the files of chapters of the Carmelites of the Polish province from the years 1668–1688. The records have helped to identify a few areas of concern, primarily relating to violations of canon law and secular (common) law committed by members of the monastic community. Of particular prominence were offenses against religion, such as apostasy and heresy, along with various forms of misconduct detrimental to the monastic community, including theft of money or material goods (including acts of sacrilege) and mismanagement of monastic property. Additionally, a significant number of cases involved unauthorized departures from the monastic enclosure, frequently accompanied by larceny. There were instances of theft from lay people and even suspicions of violent crimes, including robbery and homicide, allegedly involving members of the clergy. Equally important was the broad issue of moral and disciplinary

violations, including the presence of women within monastic premises, inappropriate relationships between monks and nuns, improper behavior by Carmelite friars in the lead-up to major liturgical feasts, and infractions related to the wearing of improper clothing. Corruption-related offenses were reported, too, particularly related to appointments to key positions within the monastic administrative hierarchy.

Keywords: religious rule, Carmelites of the Ancient Observance, Commonwealth of Poland and Lithuania in the 17th century, canon law